

Boekbespreking

Terug naar toen: Baumans cultuursociologische overpeinzingen

Britt Swartjes Erasmus Universiteit Rotterdam
swartjes@eshcc.eur.nl

Zygmunt Bauman (2018) *Sketches in the Theory of Culture*. Cambridge: Polity Press. 300 pagina's, €21,99, ISBN: 9781509528301.

Wie op zoek is naar een tot in de puntjes uitgewerkte semiotische theorie van cultuur, is bij *Sketches in the Theory of Culture* niet aan het juiste adres. Het recent uitgegeven boek van Zygmunt Bauman is wél een uitgelezen kans om in de huid van een sociologisch denker te kruipen en je eigen sociologische denkkracht een flinke opfrisser te geven. In dit werk ligt namelijk het begin van zijn latere cultuursociologische overpeinzingen, waarin hij een aanzet geeft tot een samenkomst van *structure* en *agency*. Dit boek is hiermee een van de eerste werken waarmee we inzicht krijgen in de beginselen van zijn gedachtegang, gekenmerkt door de benadering van cultuur als een structuur in samenspraak met individuele acties. Bovenal geeft het, gezien maatschappelijke en wetenschappelijke ontwikkelingen die zich sinds de jaren zestig hebben voorgedaan, de gelegenheid een stuk geschiedenis binnenshuis te brengen en actueel te maken.

Het verhaal achter de publicatie van het boek is op zichzelf al indrukwekkend. De antisemitische spanningen liepen in Polen in 1968 zo hoog op dat Bauman (een kritisch denker en academicus) het land moest verlaten. Vervolgens vertrok hij eerst naar Israël en daarna naar Engeland waar hij in Leeds uiteindelijk professor in de sociologie werd. Met Baumans vertrek uit Polen dreigde zijn toen recent geschreven werk *Sketches in the Theory of Culture* verloren te zijn gegaan aan repressieve maatregelen en de confiscatie

---

van Baumans eigen kopie aan de grens. Jaren later werden, tegen alle verwachtingen in, incomplete sets van zijn werk teruggevonden in het filosofie- en sociologiedepartement van de Universiteit van Warschau, het Instituut van Filosofie en Sociologie van de Poolse Academie van de Wetenschap en de Poolse Filosofische Gemeenschap. Dankzij een aantal studies kon het hele werk worden gereconstrueerd. Een unicum in de academische wereld, want voor je ligt daarmee een versie van zijn hersenspinnels van meer dan vijftig jaar geleden, zonder herzieningen.

Naast dat het boek door de thematiek gefocust op structure en agency van grote waarde is, zit de kracht voor de hedendaagse sociologie in de eerste plaats in de context waarin het tot stand is gekomen. Het is te lezen als zowel een kijk in de sociologische keuken van 1968 als een waarschuwing. Dit boek vergrootte mijn bewustzijn dat de structuur van een samenleving mede bepaalt of werk gepubliceerd wordt. Maar bovenal dat die structuur van invloed kan zijn op welke maatschappelijke problematiek je aankaart in jouw werk en hoe je dat aankaart, juist omdat ook jij als wetenschapper in die samenleving leeft en schrijft. In hoeverre is het toeval dat Bauman in dit en in veel latere werken schreef over grote sociologische vraagstukken als structure en agency, terwijl zijn eigen werk en leven in grote mate door de samenlevingsstructuur in Polen werd beïnvloed (Brzeziński 2020)? Of zoals Bauman het zelf omschrijft in het in 2016 geschreven nawoord, kwam zijn denken op '[...] at a time in my life (1965-70) that was uniquely inhospitable to systematic thinking and formulating extensive and far-reaching plans for research' (p. 251). In Baumans schrijven lees je ook al opstapjes voor zijn latere cultuursociologische inzichten, die hij toen wél tot uiting kon en mocht brengen. Interessant is de vraag of Bauman en andere denkers uit zijn tijd en daarna een andere richting in waren geslagen, mocht het boek wel in 1968 zijn gepubliceerd. Wellicht zou een compleet uitgewerkte versie van zijn theorie een plek hebben verworven in de lijst met standaardwerken over semiotiek? Hoewel het misschien een gemis is geweest dat dit boek toentertijd niet gepubliceerd kon worden, biedt het ons nu unieke inzichten in de wetenschappelijke praktijk, cultuursociologische problematiek en de ontwikkeling van Baumans denken.

Je zou denken dat de samenleving en de vraagstukken die binnen de cultuursociologie leven sinds de jaren zestig enorm zijn veranderd. Toch werpt Bauman vragen op die ik mezelf als cultuursocioloog ook nu nog regelmatig stel. Bauman wilde in zijn boek komen tot een theorie van cultuur '[...] that would allow for an understanding of human actions, their shared characteristics and variety of forms, that would go beyond the closed circle of ethnographic and ethnological description or empirical statistical generalizations' (p. 1). Het hoofdthema van dit boek is daarmee het komen tot een begrip van menselijk gedrag. Om zijn theoretische ideeën op te bouwen stelt hij voornamelijk in de eerste hoofdstukken abstracte vragen als: hoe kan het dat het gedrag van het ene individu binnen een bepaalde groep specifiek gedrag van een ander individu in dezelfde groep uitlokt? En: hoe kan een teken zich

---

ontwikkelen als symbool voor een sociale positie? Hij vindt het begin van zijn antwoord in een semiotische theorie van cultuur.

Die theorie van cultuur gaat voornamelijk over een ordeprobleem, zoals Bauman ook in later werk zal beargumenteren (Brzeziński 2020). Door bepaalde betekenisvolle gedragingen in te zetten, geeft de mens structuur aan de wereld. Zoals hij zelf uitlegt: 'Culture is simultaneously a process of organizing, structuring the environment of the individual, and a way of correlating and coordinating the pattern of the individual's behavior with the pattern of the surrounding environment' (p. 29). Met andere woorden: individuen geven actief vorm aan hun omgeving door middel van betekenisvolle gedragingen. Voorbeelden van zulke gedragingen lopen uiteen van bepaalde gebaren tot taal of de organisatie van een ruimte, die individuen inzetten aan de hand van stimuli die ze krijgen vanuit de specifieke context waar ze zich in bevinden. Het gedrag van het individu plaatst Bauman daarmee dus binnen de omgeving. Hiermee staan structure en agency centraal in deze theorie. Met dit statement heeft Bauman ook heel wat wetenschappers tegen de haren ingestreken. Uit zijn fascinatie met het ordeprobleem volgt namelijk het idee dat een culturele structuur geen eenrichtingsverkeer is. Hij benadrukt dat actoren óók zelf cultuur vormgeven. Hoewel Bauman toentertijd vooral inging tegen positivistische ideeën in de geesteswetenschappen, waarbij actoren werden gezien als 'reactief', is deze problematiek nog altijd onderdeel van sociaalwetenschappelijke discussie. Hiermee weet Bauman zich al in 1968 in nog steeds actuele discussies te plaatsen.

De inhoudelijke meerwaarde van zijn werk zit dan ook met name in het overbruggen van de tweedeling die hem ook in later werk blijft fascineren: structure en agency. Dit boek toont aan hoe die samenkomst eruit zou kunnen zien. Hij maakt dit aannemelijk door een letterlijke tweedeling aan te houden: het eerste deel gaat over ontwikkelingen binnen de antropologie en semiotiek. In het tweede deel staan vraagstukken over samenlevingen, sociale posities en structuren centraal. Door een dieptheoretische behandeling van een semiotische theorie van cultuur in deel 1 te laten samengaan met een toepassing daarvan op maatschappelijke problematiek in deel 2, draagt deze tweedeling bij aan een samenkomst van de twee begrippen. Dit is ook precies wat het boek inhoudelijk uniek maakt: doordat Bauman je meeneemt in de gedachtegang die onderliggend is aan theorieontwikkeling én deze theorie vervolgens toepast op maatschappelijke problematiek, toont hij zijn sociologische denkkraft. Deel 1 leidt je in detail door het gedachtegoed van prominente denkers als Lévi-Strauss en Edmund Leach en door verscheidene ontwikkelingen binnen de antropologie. Het idee dat cultuur kan worden gezien als een universeel structurerend principe, waarin cultuur een semiotische functie vervult, heeft hij aan Lévi-Strauss ontleend. Afgeleid van dit idee stelt Bauman zich in de eerste hoofdstukken abstracte vragen als hoe het kan dat een teken of een symbool gaat behoren tot een structuur, en daarmee dus betekenisvol wordt; en hoe die structuur op haar beurt door cultuur gevormd wordt. Door deze vragen te stellen gaat Bauman op in

---

zijn zoektocht naar de basis van menselijk gedrag en wat samenlevingsstructuren en individuele acties hiermee te maken hebben.

Hoewel deel 1 noodzakelijk is om tot het tweede deel te komen, raakt deel 2 aan de kern van wat een semiotische theorie van cultuur toen had kunnen betekenen én wat het nog steeds betekent. Bauman laat dit zien door te bestuderen hoe het betekenisgevingsproces door middel van 'signs' en symbolen precies werkt en op welke maatschappelijke problematieken dit kan worden toegepast. Hij weidt uit over verschillende kwesties: van de afname van verschillen tussen dorpen en steden in Polen die hij relateert aan het ontstaan van een homogene massacultuur van de industriële samenleving, tot de discrepantie tussen aangeleerd gedrag op school en structurele normen en waarden van goed gedrag. Bijzonder interessant is het probleem dat Bauman onderzoekt in het laatste hoofdstuk, waarin hij zich afvraagt hoe massacultuur kon ontstaan. Hier beargumenteert hij dat dat ontstond doordat bepaalde levenscondities en sociale situaties 'massaal', en dus 'universeel' werden: ze behoorden tot de structuur. Individuen konden cultuur, en de betekenisvolle gedragingen en symbolen die daarbij horen, daardoor op dezelfde manier ontvangen en begrijpen. Deze gedachtegang trekt hij door in opvattingen over 'hoge' en 'lage' cultuur, waarin ideeën naar voren komen die later ook in Bourdieus gedachtegoed terugkeren. Bauman linkt dit onderscheid namelijk aan sociale structuren en klasse, wanneer hij stelt: 'When I am asked "is cultural good X higher than culture good Y?", I respond by asking "is Class A, for whom X is a good, higher in the social structure than class B, for whom Y is a good?"' (p. 246). In deze hoofdstukken laat Bauman daarmee niet alleen een besef zien van maatschappelijke problematiek die ook na het schrijven van dit boek van belang zou zijn, waaronder globalisering, mobiliteit en kapitalisme, maar vormt hij ook al een basis voor gedachtegoed dat binnen de sociologie in de loop der jaren verder zou worden ontwikkeld door hemzelf en anderen.

De titel van het boek *Sketches in the Theory of Culture* is hiermee uitermate passend: het is met recht een schets. Zoals hij zelf ook benoemt, wilde hij met dit boek geen model ontwikkelen, maar een pad dat kan leiden naar de constructie van zulke modellen. Modellen die hij ook in later werk verder zou ontwikkelen. Het zou te ver gaan om te stellen dat alles wat hij beargumenteert onmiddellijk glashelder en overduidelijk is, maar geldt dat niet voor elke beginnende schets van een groter gedachtegoed? Een schets is mijns inziens niet minder waardevol dan een compleet uitgewerkte theorie. Het boek laat zien hoe het denken zich kan ontwikkelen, en aangemoedigd of juist ontmoedigd kan worden door de structuur van een samenleving. Hoewel veel ideeën nu misschien niet meer nieuw zijn, zette het lezen ervan mij nog steeds aan tot het nadenken over belangrijke sociologische vraagstukken, samenlevingsstructuren, cultuur en semiotiek en de wetenschappelijke onderzoekspraktijk. Een boek dat dit tweeënvijftig jaar na de geplande publicatiedatum nog steeds voor elkaar krijgt, is het hoe dan ook waard om te lezen.

Literatuur

Brzeziński, D. (2020) From revisionism to retrotopia: Stability and variability in Zygmunt Bauman's theory of culture. *European Journal of Social Theory*, 23(4): 459-476, DOI: 10.1177/1368431019860518.

Over de auteur

Britt Swartjes is promovendus aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, Arts and Culture Studies. Ze onderzoekt, vanuit het door HERA gesubsidieerde project 'Festiversities: European Music Festivals, Public Spaces and Cultural Diversity', hoe muziekfestivals een plek kunnen zijn waar mensen van cultureel diverse achtergronden elkaar ontmoeten.